

КУЛЬТУРОМОРФІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Здобувши незалежність та приєднавшись до міжнародних правових актів, що визначають ступінь сучасної цивілізації та прогрес людства в галузі права, Україна отримала разом з цим низку проблем, що стосуються як фундаментальних засад права, так і шляхів їх вирішення. Однією з таких проблем є проблема зв'язку загальнолюдських норм і цінностей та втілення їх у національне законодавство, вирішення якої потребує з'ясування взаєморідношення традиційних національних та універсальних цінностей правової культури. А це залежить від відповіді на питання про підгрунтя правових і, зокрема, етичних норм, їх онтологічний вимір, про те, як ці сфери взаємодіють протягом історичного розвитку, а також що є чинниками утворення і формування цих норм. З'ясування цього питання неможливе поза освоєнням історичної правової спадщини, без філософського усвідомлення глибинних, фундаментальних чинників формування національної правосвідомості на ґрунті національно-культурного буття української людності і власне самої української культури, вияву її характеристичних рис.

Як втілення етичних, соціальних, релігійних, естетичних, політичних цінностей у поглядах, настановах і втворах людських спільнот, особливо національних, культура має подвійне відношення до спільноти, яка і є носієм цієї форми культури. З одного боку, культура – це витвір даної спільноти, вираз її етнонаціонального характеру або психіки, з іншого, оскільки кожний член спільноти розвивається в середовищі даної культури і вростає в культуру, засвоюючи її цінності, і цим самим переймає зв'язані з цими цінностями орієнтації, смисли діяльності, моральні вимоги або психічні настанови і ставлення до дійсності, культура є одночасно відтворною силою національного характеру. Вона його виформовує і у сформованому вигляді утримує.

Характеристичними рисами українського етнонаціонального характеру, або «української душі», на засадах якого була сформована, зокрема, українська правова культура, за думкою сучасного українського філософа А.Бичка, виступають – «індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності і повагою до окремого індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму» [1, с.229]. Ці ідеї лягли в основу норм давнього звичаєвого права як принципи народоправства, рівності в суспільному та прагнення до індивідуальної автономії в приватному житті [2, с.222].

Безперечно, правотворчість, як і правосвідомість кожного народу, розвивається на ґрунті своєї національної культури і виявляє характерні риси останньої. Але при цьому ніяка культура не є і не може бути цілком витвором однієї національної спільноти. З одного боку, існують так звані спільні культурні кола, з іншого – кожна нація вибирає компоненти культури

даного культурного кола і певною мірою їх перетворює залежно від властивостей своєї психіки.

З давніх-давен Україна зазнавала відчутних зовнішніх впливів, які були відчутні не тільки в сфері релігії і церкви, але й права. Входячи в геокультурному плані до активних зон історико-культурних явищ і процесів, в одному випадку вона становила культурний центр народів як носіїв «трипільської культури», в іншому – як периферію могутнього в культурному розумінні світу античної культури. З приводу останнього відомий український поет і культуролог Є.Маланюк писав: «Наша бо земля протягом давніх століть належала до антично-грецького кола, до кола античної культури Еллади – родовища пізнішої культури і Риму, і Європейського Заходу. У цей факт варто вдумуватися частіше і глибше. Наша земля, отже, знаходилася в крузі великої, у своїм універсалізмі неперевршеної, властиво, єдиної культури, до якої належав старовинний світ і з якого (варіанту) витворилася західна цивілізація сучасна і все те, що нині називаємо європейською культурою. До цього кола не належала тоді ні Середня, ані Західна Європа, ані сусідні нам – від Заходу і, тим більше, від Півночі – народи. Ми були північною окраїною, північним сегментом цього культурного кола» [3, с.11-12].

З цього погляду українська культура і українська психіка належать до «європейського культурного кола», тобто до сфери західної духовності, але при цьому по відношенню до неї вони посідають геокультурно периферійний характер. Іншими словами, українська земля була своєрідним «етнічним котлом», в якому переплавлялись традиції, звичаї, смаки й уподобання, утворюючи нове, своєрідне і неповторне, що і стало основою «синтетичної» культури українського народу, неповторної у своїй індивідуальності в національно-культурному контексті.

Це зауваження, на нашу думку, набуває обов'язкового значення при спробі осягнути українську культуру як загалом, так і за окремими елементами. Тому розглядаючи українську правничу культуру і власне саме українське право, слід зважати на це. Бо інколи складається враження, що український народ, його національна культура, право ніколи не мали цілісної повноти елементів, що являють собою атрибутивні властивості культури цивілізованої нації. Так, розглядаючи історію України і українського права як органічну частину історичного розвитку російської нації, відомі представники російської правничої науки Сергеевич, Неволін, Чічерін, Дьяконов, Павлов-Сільванський і ін. вважали українське право за галузь спільноросійського права. З іншого боку, наприклад, Чацький, Данилович, – визначали його за вид провінційного польського права [4, с.630-631].

Належність української культури до європейського культурного кола, з урахуванням її периферійного характеру, що полягає у факті межового і перехідного положення України між європейським сходом і азіатським заходом, позначилась у сприйманні ідей західної духовності. Разом з цим пе-

периферійність України в європейському культурному колі природно вела до ослаблення впливів європейського осередку по мірі наближення до периферії, як «межової лінії» або «захисної смуги». Український культуролог, представник наукових кіл української діаспори О.Кульчицький з цього приводу писав: «Периферія геокультурного простору як лінія, що відмежовує «своє» від «несвоєго», як лінія, що захищає «власне і рідне» від «чужого», тим самим природно, почуттєво міцно пов'язана із «відмежовуваною» і «захищеною сферою». Але одночасно, як межова смуга, вона відзначається, «дистансується» в своїй сфері як щось особливе і внаслідок природних і в якійсь мірі неминучих інфільтрацій позамежового, чужого, набирає переходового характеру, немов сполучаючи своє з чужим» [4, с.715].

Саме зумовленість положення України в геокультурному просторі, як «межової лінії», спричинила ослаблення впливу трьох «хвиль ідей» – католицизму, ренесансу і просвітництва, у висліді дій яких, головним чином, і була сформована окцидентальна духовність. Проте для самої культури і формування українського національного характеру ці впливи мали суттєві наслідки. Для розглядуваного питання про культуроморфичні чинники формування українського права як одного із компонентів національної культури останнє зауваження має велике значення і потребує роз'яснення.

Як відомо, в сфері соціальної організації та сферах зовнішніх міжлюдських відносин і внутрішньої дисципліни католицизм діяв на психіку європейця формативно, як перевтілення римського принципу «ордо», з чітким визначенням понять і їх систем та порядку мислення у внутрішньому світі. Він приніс у своїй схоластичній настанові апарат філософських термінів і логічну виробленість, тоді як його протитечія – реформація, при всіх своїх негативних сторонах, спричинила збудження критичної думки. Ренесанс, в свою чергу, був не тільки відродженням античного світу і людини, насиченої духом гуманізму, але і в повному розумінні цього слова, за влучним висловом Ж.Мішле, «відкриттям світу і людини», і творив ґрунт для розвитку індивідуалізму. Просвітництво в своєму розвитку від раціоналізму до позитивізму насичило всі ділянки життя, насамперед, математично-природничим пізнанням, в той час як його протитечія – романтизм, як екзальтація почуття і уяви, давав подальший поштовх до збудженого ренесансом індивідуалізму [4, с.716].

У результаті дій і протидій розглянутих культурних сил і була утворена західна духовність, тривалим проявом якої, схематично кажучи, можна вважати виниклий із раціонально активної світонастанови – сцієнтизм: примат і культ науки, що спиралася на досвід, «емпірію», і міркування, з їх дальшими наслідками – технікою і техніцизмом наук в розумінні О.Конта: – «знати, щоб передбачати, щоб змогти». Другим тривалим проявом можна вважати персоналізм – високе цінування своєї психічної цілісності, яку називаємо особою і яка своїм індивідуальним ставленням до ціннос-

тей, – релігійних, етичних, естетичних, соціальних, політичних, економічних тощо, стає їх справжнім носієм. Раціонально-активна світонастанова, що творить для окцидентального сцієнтизму і персоналізму психічну основу – це готовність до дії, керованої і контрольованої розумом.

Сприймання компонентів розвитку різних іпостасей окцидентальної духовності – католицизму, ренесансу, просвітництва народною українською культурою, здебільшого селянською ще з часів Трипілля, і тим самим традиціоналістичною, було не однаковим.

Знання і наука, як система абстрактних понять, техніка і техніцизм у середовищі конкретної селянської дійсності, насиченої соціальними, етичними, релігійними і в деякій мірі естетичними цінностями, не могли відразу захопити селянську психіку. Не було також сприятливих місцевих умов для розвитку раціональної і активної настанови.

Зате для окцидентального персоналізму в українському селянському індивідуалістичному побуті знайшовся відповідний ґрунт, при цьому цей персоналізм набагато більше, ніж у Західній Європі, дбав про інтровертивне заглиблення у внутрішній світ особистого переживання. Таким чином, українська культура переймає і повністю потверджує окцидентальний персоналізм, але при цьому надає йому дещо іншого напрямку, ближчого до азійського світовідчуття: напрямку розбудови особи вглиб, замість експансії вишир. У своїй світосприймальній настанові українська культура, як сила, що формує національний характер, здійснює, таким чином, за вдалим висловом М.Хвильового, «орієнтацію на Європу», але й не виключає «азійського ренесансу» з усіма наслідками.

Наслідками цих горизонтальних тенденцій українського світогляду в формуванні національного права є те, що, виступаючи в силу цілого ряду історичних причин протягом довгого часу в формі звичаєвого права і охоплюючи сфери суспільства у сфері міжлюдських відносин і внутрішньої дисципліни, воно (право) мусило змінити свій характер, поставити в центр людину і людське життя.

У зв'язку з цими горизонтальними тенденціями українського світогляду треба згадати ще одну рису української духовності, а саме перевагу емоційних і чуттєвих елементів над чисто розумовими раціональними моментами. Українській духовності притаманна глибока релігійність, причому не тільки окремим представникам, а й народові в цілому. Релігійність українців не містить в собі ортодоксальності. В своєму релігійному житті українець ніколи не звертає уваги на поверхові прикмети, а намагається увійти в глибину, збагнути суть і важливість віри [4, с.719].

Універсальність, повага до кожного вияву релігійності, терпимість до віросповідних противників, увага, що скерована на зміст, а не на форму – всі ці риси української ментальності знайшли своє відбиття у правосвідомості українського народу.

Отже, з викладеного ми можемо зробити висновок, що правосвідомість має глибокі національно-культурні корені, які не обов'язково шукати тільки в автохтонних джерелах. Перебуваючи в полі інтенсивного геокультурного контакту, Україна не могла не запозичити тих чи інших, звичайно й правових, засад і форм культури, при цьому вносячи до них свій стиль і характер.

Список літератури:

1. Бичко А. Українська філософія. Докласична доба / Філософія: Курс лекцій. К., 1993. 2. Грушевський М. Історія України – Русі. К., 1993. Т.3. 3. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. К., 1992. 4. Енциклопедія українознавства. К., 1992. Т. 2.

Надійшла до редколегії 10.04.2000

*В.Б. Калиновський, канд. іст. наук,
начальник соціально-психологічного ф-ту Ун-ту внутр. справ,
М.Л. Шаповаленко, канд. політ. наук,
доцент каф. філософії та політології Ун-ту внутр. справ*

СТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУЧАСНОМУ ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Суттєвим компонентом політичної культури працівників правоохоронних органів є уявлення про існуючу політичну реальність, складовими частинами якої є політичні орієнтації населення. Знання цього дає можливість більш адекватно реагувати на різні прояви девіацій політичної поведінки.

Усе, що відбувається останнім часом, цілком укладається у визначення соціальної революції, яке дав П.Сорокін на початку ХХ ст.: «По-перше, революція означає зміну в поведінці людей, їх психології, ідеології, віруваннях і цінностях. По-друге, революція знаменує собою зміну в біологічному складі населення, його відтворення і процесів відбору. По-третє, це деформація усєї соціальної структури суспільства. По-четверте, революція несе із собою зрушення у фундаментальних соціальних процесах» [1, с.269-270]. Безумовним є конфліктний потенціал, який може мобілізувати населення на колективне політичне насилля. А це, в свою чергу, може розширити поле можливих політичних і соціальних конфліктів. Трансформаційні процеси неминуче супроводжуються соціальним напруженням та інклюзивною конфліктогенністю усіх сфер соціального життя. Багатомірний процес становлення політичної демократії супроводжується зростаючими контекстуальними проблемами: соціальною поляризацією, інфляцією, посиленням соціального протистояння. Ці явища дозволили ще в 60-ті роки американському досліднику С.Хангтінтону відмітити закономірну слабкість (крихкість) підстав для демократичних процесів [2, р.73, 108]. «Третя хвиля» демократизації ще більше посилює конфліктний потенціал змін, який загострюється кризами легітимності, участі, ідентичності, проникнення і розподілення. На етапі консолідації демократії суспільство особливо спокливе реставрацією авторитаризму. Це багато в чому зумовлено